

УДК: 159.9.07:[159.942+159.937.22]:[378.093.5:37]:37-056.2/.3 [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2023.22\(67\).09](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2023.22(67).09)

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ПОЛІКОМУНІКАТИВНОЇ ЕМПАТІЇ ЯК СКЛАДОВИХ ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Ольга Ротко

аспірантка кафедри психології

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66

olichka.rotko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4854-4739>

Євгеній Клопота

доктор психологічних наук, професор кафедри психології

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66

klopota-ea@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-6060-0540>

Анотація

Мета. У статті окреслено сутність особистісної готовності майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому просторі та забезпечення її якості. Емоційний інтелект та емпатію визначено складовими особистісної готовності. Проаналізовано результати дослідження емоційного інтелекту та полікомунікативної емпатії, як компонентів особистісної готовності. Означено складові емоційного інтелекту, зокрема емоційна проінформованість, керування своїми емоціями, самомотивація, емпатія та розпізнавання емоцій інших людей. Підкреслено важливість його розвитку для майбутніх педагогічних працівників в умовах інклюзивного навчання. Описано особливості рівнів прояву парціального емоційного інтелекту, виявлених в учасників дослідження. Окрім того, більш детально описано прояв емпатії як шкали емоційного інтелекту на основі аналізу результатів діагностики рівня полікомунікативної емпатії за визначеними методикою шкалами: прояв емпатії до батьків, до тварин, до людей похилого віку, до дітей, до героїв художніх творів та до незнайомих або малознайомих людей. Описано особливості рівневого вияву емпатійності у респондентів. *Методи дослідження:* теоретичні (аналіз, синтез, систематизація та узагальнення результатів вітчизняних та зарубіжних досліджень); емпіричні (методики «Діагностика «емоційного інтелекту» (Н. Хол) та «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії»). Зміст методик, а саме складові, за якими досліджується явище, дають змогу оцінити здатність майбутніх педагогів розуміти оточуючих, що виражається в емоціях, та керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень. В дослідженні взяли участь 365 студентів педагогічних спеціальностей («Початкова освіта», «Середня освіта» та «Спеціальна освіта») з 16 закладів вищої освіти України. За результатами проведеного дослідження у респондентів було зафіксовано переважання середнього рівня, що, зважаючи на тематику наших наукових пошуків, вважаємо позитивною тенденцією. Окреслено *висновки* та сформовано перспективи подальших наукових досліджень, зокрема розробку програми тренінгових занять з формування особистісної готовності майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому просторі

Ключові слова: майбутній педагог, готовність до роботи в інклюзивному освітньому просторі, особистісна готовність, емоційний інтелект, складові емоційного інтелекту, емпатія.

Вступ

Інклюзивний освітній простір, зважаючи на різноманіття завдань та проблем, що в його умовах вирішуються, вимагає від сучасного педагога володіння актуальними знаннями, прийомами, методами організації та забезпечення ефективності освітнього процесу. Окрім освітнього компоненту у вказаних умовах велике значення відводиться безпосередній взаємодії його суб'єктів – педагогічних працівників, учнів, батьків. Означені процеси вимагають постійної активізації емоційного ресурсу – реагування, віддачі, що призводить до емоційного напруження (Ракітянська, 2019: 162). Це вказує на необхідність опанування педагогами здатності контролювати власні емоційні вияви, реакції, розпізнавати емоції оточуючих задля налагодження ефективної міжособистісної взаємодії та результативної спільної діяльності. Така ситуація, на наше переконання, обумовлює важливість розвитку у сучасних педагогічних працівників певних особистісних характеристик, що сприяють позитивному налаштуванню педагога та у своїй сукупності формують явище особистісної готовності.

Т. Ярая пропонує визначати поняття «особистісна готовність» як складне структурне утворення особистості, що ґрунтується на стійкій внутрішній мотивації до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Досліджувана категорія забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію та характеризується наявністю сукупності професійно важливих якостей, серед яких здатність до емпатійних проявів, толерантність, емоційна стійкість, психологічна проникливість, комунікативна компетентність (Ярая, 2014: 8). Також доречно звернути увагу на думку О. Карпенко, яка вказує, що особистісна готовність – це єдність двох взаємопов'язаних складових: готовність особистості до діяльності, розвитку та саморозвитку (самовдосконалення, самокорекція, самокерування) (Ворощук, 2016: 64).

Зважаючи на вищевказане, серед особистісних характеристик важливих для майбутнього педагога та його успішної діяльності в умовах інклюзивного освітнього простору є якості, які визначають готовність працювати з людьми, з дітьми, з колегами та усіма, хто належить до складу команди фахівців визначеною умовами інклюзивного навчання. За нашим уявленням, до таких якостей відносяться: емоційний інтелект – здатність до впізнання, розуміння емоцій і управління ними як на внутрішньоособистісному, так і міжособистісному рівні (Кулик & Гільова, 2018: 87); емпатія, що визначається як розуміння відносин, почуттів, психічних станів учнів з особливими освітніми потребами у формі співпереживання; інтуїтивне розуміння психологічного настрою, вміння зрозуміти дитину, її приховані мотиви, душевне сум'яття, ототожнення своїх почуттів з емоціями дитини, а також усвідомлення її винятковості, унікальності та індивідуальності (Ярошук, 2022: 132).

Доречною для розгляду у контексті даного дослідження та близькою до наших поглядів є думка Л. Ракітянської, сформована в результаті вивчення змісту емоційного інтелекту вчителя. Так, означену категорію розуміємо як інтегроване, динамічне утворення, структуру якого складають емоційний, когнітивний, поведінковий компоненти. У своєму поєднанні зазначені структурні елементи забезпечують сукупність особистісних якостей, відповідних вимогам гуманістичної сутності педагогічної професії. Серед переліку якостей запропонованих дослідницею в розрізі нашого дослідження особливу увагу приділяємо наступним: усвідомленість власних емоційних реакцій і контроль над ними; чутливість і розуміння психічно-емоційних настроїв інших (учнів, колег, батьків); емпатія; здатність до педагогічного спілкування, міжособистісної взаємодії, оминаючи конфлікти та стресові

ситуації, досягаючи оптимального та успішного вирішення професійних завдань та індивідуально-особистісного розвитку (Ракітянська, 2019: 164).

Отже, відповідно до викладеного матеріалу, категоріям емоційного інтелекту та емпатії відводимо значну роль, як складовим особистісної готовності майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому просторі, що визначає їхню успішність як суб'єктів інклюзивного навчання. Тому, вважаємо доречним детальний аналіз виявлених рівнів емоційного інтелекту та полікомунікативної емпатії майбутніх педагогів.

Серед праць зарубіжних дослідників важливість емоційного інтелекту як для педагогічної діяльності, так і для позапрофесійного життя педагога підкреслено у роботі Rajendran, Poornima; Athira, B. K.; Elavarasi, D. (2020), а також Sanabrias-Moreno, D.; Sánchez-Zafra, M.; Zagalaz-Sánchez, M.L.; Cachón-Zagalaz, J. (2023). Необхідність розвитку емоційного інтелекту ще протягом здобуття вищої освіти майбутніми педагогами означено у праці Valente S. та Lourenço A.A. (2022). Емоційний інтелект як важлива складова готовності педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчання розглянуто у роботі Arias-Pastor, M., Van Vaerenbergh, S., Fernández-Solana, J., González-Bernal, J.J. (2023).

Різні аспекти досліджуваного явища розглядаються у працях українських науковців (Клопота Є., Колупаєва А., Кобильченко В., Засенко В., та ін.). Питанню підготовки спеціалістів до роботи в умовах інклюзивного освітнього простору присвячено праці таких науковців, як Буйняк М., Прядко Л., Демченко І., Чайковський М., Кас'яненко О. та ін. Категорія «емоційного інтелекту» у безпосередньому зв'язку з педагогічною діяльністю розглядається у роботах Петрової Н. та Ракітянської Л. Окрім того, емоційний інтелект проаналізовано Мартинчук О. під час наукових пошуків в рамках дослідження підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі.

Мета дослідження: емпірично визначити рівні розвиненості емоційного інтелекту та полікомунікативної емпатії як складових особистісної готовності майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому просторі. **Завдання** дослідження: 1) теоретично проаналізувати сутність емоційного інтелекту та полікомунікативної емпатії; 2) дослідити та проаналізувати рівні емоційного інтелекту та полікомунікативної емпатії майбутніх педагогів.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження було використано такі методики:

1. *Методика «Діагностика «емоційного інтелекту»* (Н. Хол) призначена для виявлення здатності розуміти відносини особистості, що репрезентуються в емоціях, і керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень. Процедура дослідження полягає в оцінюванні респондентами 30 висловлювань, які так чи інакше відображають різні сторони життя та оцінюються балами від -3 – повністю не згодний до +3 – повністю згодний. Твердження відповідають п'яти шкалам: емоційна проінформованість, керування своїми емоціями (емоційна відхідливість, неригідність), самомотивація, емпатія та розпізнавання емоцій інших людей (вміння впливати на емоційний стан інших людей) (Клопота, 2013: 116).

2. *Методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії»*. Опитувальник містить 6 діагностичних шкал емпатії, що виражають ставлення до батьків, тварин, людей похилого віку, дітей, героїв художніх творів, знайомих і незнайомих людей. В опитувальнику 36 тверджень, кожне з яких респондент має оцінити, використовуючи такі варіанти відповіді: «не

знаю», «ніколи» або «ні», «іноді», «часто», «майже завжди», «завжди» або «так». Кожному з них відповідає числове значення: 0, 1, 2, 3, 4, 5 (Клопота, 2013: 96).

Нами було підготовлено форму для оцінювання респондентами тверджень, запропонованих у означених методиках, та розповсюджено посилання на сервіс Google Forms. В опитуванні взяли участь 365 студентів, 93,4 % з яких жінки, а 6,6 % – чоловіки.

Результати та дискусії

Протягом грудня-лютого 2021-2022 років було проведено дослідження за визначеними методиками. Учасники опитування є студентами 16 закладів вищої освіти України: Луганський національний університет імені Т. Шевченка (24,6 %), Херсонський державний університет (13,4 %), Київський університет імені Б. Грінченка (13,1 %), Харківський національний педагогічний університет імені Г. Сковороди (8,7 %), Донбаський державний педагогічний університет (7,9 %), Уманський державний педагогічний університет імені П. Тичини (5,7 %), Полтавський національний педагогічний університет імені В. Короленка (5,4 %), Дніпровський національний університет імені О. Гончара (4,6 %), Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича (4,6 %), Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького (4,1 %), Бердянський державний педагогічний університет (3 %), Харківський національний університет імені В. Каразіна (2,4 %), Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського (1 %), Сумський державний педагогічний університет імені А. Макаренка (0,2 %), Криворізький державний педагогічний університет (0,2 %), Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка (0,2 %).

У дослідженні взяли участь студенти спеціальностей «Спеціальна освіта», які становлять 39,5 % загальної кількості учасників, «Початкова освіта» – 31 % опитаних та «Середня освіта» – 29,6 % респондентів.

Найбільше серед учасників виявлено студентів першого року навчання, які становлять 25,8 % загальної кількості; 22,2 % – студенти другого курсу, 20,8 % – студенти магістерського рівня вищої освіти, 17,8 % опитаних – студенти третього курсу, а також 13,4 % – студенти четвертого року навчання.

Результати дослідження за методикою «Діагностика «емоційного інтелекту» запропонованої Н. Холом систематизовано у таблицю 1.

Таблиця 1

Результати дослідження за методикою «Діагностика «емоційний інтелект» (Н. Хол)

n=365

Шкали	Рівні (%)	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Емоційна проінформованість		27,5%	41,3%	31,2%
Керування своїми емоціями		8,6%	23,0%	68,4%
Самотивація		24,6%	38,5%	36,9%
Емпатія		35,2%	34,7%	30,1%
Розпізнавання емоцій інших людей		31,5%	37,0%	31,5%

Як видно з таблиці 1, за визначеними методикою шкалами у опитаних майбутніх педагогів найкраще розвинена емпатія – виявлено 35,2 % учасників з високим рівнем емпатійності; найгірше розвинена здатність до керування своїми емоціями – 68,4 % опитаних з низьким рівнем за шкалою. За іншими шкалами серед респондентів зафіксовано переважання середнього рівня: емоційна проінформованість – 41,3 % учасників, самомотивація – 38,5 % опитаних, розпізнавання емоцій інших людей – 37,0 % студентів.

Середній рівень емоційної проінформованості, який виявлено у більшості респондентів (41,3 %) свідчить про гарну обізнаність опитаних про емоції та здатність розрізняти їх, називати та усвідомлювати. Разом з тим значний відсоток учасників (31,2 %) мають низький рівень емоційної проінформованості, що свідчить про необхідність удосконалення обізнаності опитаних щодо різноманіття емоцій, їх особливостей задля більш ефективної взаємодії з оточуючими, зокрема в умовах інклюзивного простору. З високим рівнем емоційної проінформованості виявлено 27,5 % респондентів. Такі люди мають досконалий рівень емоційної обізнаності, у взаємодії з людьми можуть легко розрізняти емоції власні та оточуючих, називають їх та усвідомлюють особливості їх виявів.

За шкалою «Керування своїми емоціями» переважна більшість опитаних мають низький рівень – 68,4 % від загальної кількості досліджуваних. Такий результат свідчить про нагальну необхідність здійснення майбутніми педагогами роботи з удосконалення власних навичок з керування емоціями. Одним з варіантів такої роботи ми вважаємо участь у тренінговій діяльності, результатом чого має бути більш якісний рівень здатності не лише надавати адекватну емоційну реакцію, керувати власним емоційними станами, а й ефективно впливати на ситуацію, внаслідок якої виникають деструктивні реакції. Середній рівень здатності керувати своїми емоціями зафіксовано у 23,0 % учасників, що свідчить про достатній рівень розвитку цієї здатності, однак, такий, що потребує удосконалення. Високий рівень за означеною шкалою виявлено лише у 8,6 % загальної кількості респондентів. Це свідчить про досконалий рівень здатності майбутніми педагогами керувати власними емоціями.

За шкалою «Самомотивація» переважають середній та низький рівні розвиненості. Так, значний відсоток респондентів (38,5 %) мають достатній рівень усвідомлення мотивів завдань, що постають, а також власної відповідальності за результат їх виконання. Разом з тим 36,9 % учасників мають низький рівень, що може свідчити про недостатнє усвідомлення сутності і змісту діяльності та необхідність більш детального їх вивчення респондентами. Високий рівень виявлено лише у 24,6 % опитаних, що вказує на свідомий вибір діяльності, розуміння її особливостей та відповідальне ставлення до результату.

Припускаємо, що отриманий результат обумовлений тим, що переважна більшість респондентів (48,0 %) – студенти першого та другого років навчання і, вважаємо, що показники можуть змінюватись разом з особистісним розвитком, що відбувається не лише під час здобуття вищої освіти, а й шляхом організації діяльності з саморозвитку. Окрім того, психологічні особливості тієї чи іншої діяльності можливо з'ясувати під час участі у тренінговій роботі та здійснити аналіз власної мотивації – усвідомити мотиви діяльності і зусиль для її здійснення.

Результати дослідження за шкалою «Емпатія» розподілено приблизно рівнозначно, однак переважає високий рівень – 35,2 %, що свідчить про високорозвинену здатність цієї частини опитаних розуміти переживання, почуття і психічні стани оточуючих. Такі люди чутливі до потреб і проблем людей, великодушні, емоційно чуйні, товариські, швидко

встановлюють нові контакти і знаходять спільну мову. Середній рівень за даною шкалою виявлено у 34,7 % респондентів. Вони розуміють переживання та емоційні вияви оточуючих, які властиві переважній більшості людей. Таким людям притаманні стримані емоційні прояви. Разом з тим у 30,1 % опитаних зафіксовано низький рівень за шкалою «Емпатія». Отримані дані вказують на дуже стримані емоційні вияви учасників опитування, нерозуміння переживань людей, відсутність потреби у встановленні контактів з ними, де також нерідко виникають труднощі.

За шкалою «Розпізнавання емоцій інших людей» переважна більшість опитаних мають середній рівень розвиненості цієї здатності – 37,0 %, що вказує на достатнє володіння респондентами цією якістю, однак доречним є її вдосконалення. Припускаємо, що такі люди переважно розпізнають яскраво виражені емоції оточуючих, але їм важко відчутти внутрішні переживання людей, зрозуміти їх. Однаковий результат за даною шкалою зафіксовано за високим та низьким рівнями: по 31,5 % респондентів. Так, значна кількість опитаних, що мають низький рівень, слабо або взагалі не розрізняють емоційних проявів оточуючих, не розуміють та не докладають зусиль для розуміння переживань і, відповідно, не можуть надати підтримку. Натомість респонденти, які мають високий рівень за вказаною шкалою вдало розпізнають емоційний стан людей, що навколо, розуміють їхні переживання і можуть підтримати не лише словом.

Підсумовуючи дані отримані за методикою «Діагностика «емоційного інтелекту», можна констатувати, що високий рівень виявлено лише за однією шкалою. Загалом у респондентів переважають середній та низький рівні. Емоційний інтелект є важливою складовою готовності фахівців зі спеціальної освіти (Мартичнук, 2019), а отже, його розвитку має приділятися увага під час здобуття вищої освіти майбутніми педагогами. Ми враховуємо факт того, що переважна більшість опитаних (48 %) – студенти першого-другого років навчання та подальше здобуття вищої освіти і саморозвиток студентів може якісно вплинути на досліджувані явища, однак наголошуємо також на необхідності позааудиторних заходів, спрямованих на особистісне вдосконалення майбутніх педагогів, зокрема якостей важливих для результативної взаємодії з оточуючими, у тому числі з дітьми та колегами. Одним з ефективних шляхів такої діяльності ми вважаємо участь у тренінговій роботі.

На нашу думку, доречно звернути увагу на рівнозначну важливість емоційного інтелекту та емпатії, як складових готовності майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому просторі. Так, наприклад, у праці О. Мартичнук одним з компонентів готовності фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі визначено професійно-особистісний, серед його критеріїв – самокерування та соціальна компетентність, а їх показники – емоційний контроль та емпатія (Мартичнук, 2019). Зауважимо також, що, на думку К. Ярошук, емпатія є однією з найважливіших морально-етичних якостей майбутніх педагогів інклюзивного освітнього закладу (Ярошук, 2022). Ми погоджуємось із запропонованими дослідницями положеннями, тому разом з діагностуванням рівнів емоційного інтелекту майбутніх педагогів наголошуємо на доречності більш детального вивчення показника «Емпатія» шляхом аналізу даних, отриманих з діагностики рівня полікомунікативної емпатії.

Дані отримані за даною методикою «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» систематизовано у таблицю 2.

Таблиця 2

**Результати дослідження за методикою
«Діагностика рівня полікомунікативної емпатії»**

Шкали \ Рівні (%)	Дуже високий	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
Прояв емпатії до батьків	2,4%	10,4%	82,7%	3,5%	0,8%
Прояв емпатії до тварин	1,3%	5,7%	69,3%	20,7%	3,2%
Прояв емпатії до людей похилого віку	1,0%	2,1%	79,4%	16,1%	1,0%
Прояв емпатії до дітей	11,2%	19,7%	65,7%	2,7%	0,5%
Прояв емпатії до героїв художніх творів	2,4%	5,4%	79,7%	10,9%	1,3%
Прояв емпатії до незнайомих або малознайомих людей	7,3%	9,3%	77,8%	4,6%	0,8%
<i>В цілому</i>	6,2%	8,7%	72,8%	9,3%	6,5%

За отриманими результатами можна зазначити, що в цілому, серед респондентів переважає середній рівень емпатії: до батьків – 82,7 %, до тварин – 69,3 %, до людей похилого віку – 79,4 %, до дітей – 65,7 %, до героїв художніх творів – 79,7 %, до незнайомих або малознайомих людей – 77,8 %; в цілому – 72,8 %. Такий рівень емпатійності властивий більшості людей. Їхні емоційні прояви є контрольованими та стриманими. У спілкуванні вони уважні, докладають зусиль щоб зрозуміти більше, ніж сказано словами, у висловлюванні власної думки обережні.

Окрім того, також вважаємо доречним звернути більш детальну увагу також на інші показники за всіма складовими. За шкалою «Прояв емпатії до батьків» зафіксовано 10,4 % учасників з високим рівнем емпатійності: такі люди чутливі до потреб і проблем оточуючих, великодушні, емоційно чуйні, товариські, швидко встановлюють контакти та знаходять спільну мову. З дуже високим, низьким та дуже низьким рівнями емпатійності за даною шкалою виявлено від 0,8 % до 3,5 % респондентів.

За складовою «Прояв емпатії до тварин» окрім переважання середнього рівня, про що вже було зазначено, у значної частини опитаних виявлено низький рівень емпатійності – 20,7 %. Такий рівень свідчить про труднощі у встановленні контактів, наданні переваги заняттям конкретно справою, а не роботі з людьми. З дуже високим, високим та дуже низьким рівнями емпатійності за даною шкалою виявлено від 1,3 % до 5,7 % опитаних.

За складовою «Прояв емпатії до людей похилого віку» також виявлено 16,1 % опитаних з низьким рівнем емпатійності. З дуже високим, високим та дуже низьким рівнями зафіксовано від 1,0 % до 2,1 % загальної кількості учасників опитування.

За шкалою «Прояв емпатії до дітей» серед респондентів зафіксовано тенденцію переважання від середнього до дуже високого рівня: з дуже високим рівнем виявлено 11,2 % опитаних і 19,7 % з високим. Дуже високий рівень емпатійності свідчить про надто розвинене у людей співпереживання, вони тонко реагують на настрій співрозмовника, їх не полишає хвилювання за рідних і близьких. Такий рівень емпатійності може деструктивно впливати на

емоційний стан та призвести до невротичних зривів. Вважаємо доречним звернути більш детальну увагу на прояви високого рівня емпатійності, який вказує на великодушність таких людей, чутливість до потреб і проблем оточуючих, чуйність, товариськість. Вони ширі, швидко встановлюють контакти та знаходять спільну мову, намагаються не допускати конфліктів і знаходити компромісні рішення, до них тягнуться діти. Окрім того, воліють працювати з людьми, а не на самоті. В рамках нашого дослідження ми вважаємо позитивними дані отримані за складовою «Прояв емпатії до дітей», оскільки наголошуємо на важливості високорозвиненої емпатійності педагогів в умовах інклюзивного освітнього простору. З низьким і дуже низьким рівнями за даною складовою зафіксовано 2,7 % та 0,5 % загальної кількості респондентів.

За шкалою «Прояв емпатії до героїв художніх творів» серед респондентів виявлено 10,9 % з низьким рівнем. У таких людей мало друзів, вони незатишно почувають себе в гучній компанії, є прихильниками точних формулювань і раціональних рішень, а також надають перевагу заняттям конкретною справою, а не роботі з людьми. Респондентів з дуже високим, високим та низьким рівнями за даною складовою виявлено від 1,3 % до 5,4 % всієї кількості учасників опитування.

Як вже було зазначено, за всіма складовими визначеними методикою, переважає середній рівень емпатійності, подібна ситуація і з останньою шкалою – «Прояв емпатії до незнайомих або малознайомих людей». Окрім того, з дуже високим, високим, низьким та дуже низьким рівнями виявлено від 0,8 % до 9,3 % загальної кількості респондентів.

Методикою «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» передбачено діагностування рівня емпатії не лише за кожною складовою, що вище описано, а й якості цілому. Аналіз отриманих результатів дослідження показав, що у студентів також переважає середній рівень, який притаманний переважній більшості людей. Вони не надто чуйні, у міжособистісних стосунках схильні судити про людей з їхніх вчинків, аніж довіряти власним враженням, свою думку намагаються делікатно не висловлювати, коли не мають впевненості, що її буде схвалено. Також їм важко прогнозувати розвиток стосунків між людьми, їхні почуття скуті, що може заважати повноцінному сприйняттю оточуючих. Також з дуже високим, високим, низьким та дуже низьким рівнями виявлено від 6,2 % до 9,3 % загальної кількості респондентів.

Підсумовуючи дані отримані за методикою «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії», можемо зафіксувати позитивну тенденцію, оскільки загалом переважає середній рівень за шкалами визначеними методикою. Також варто звернути увагу, що у близько 20,0 % респондентів виявлено високий рівень емпатійності до дітей. Зауважимо також, що дуже високий рівень виявлений у 11,2 % може мати деструктивні наслідки для особистості. Тому наголошуємо на важливості для педагогів постійного особистісного вдосконалення, зокрема якостей, у яких проявляється емпатія: чуйність, товариськість, великодушність, неконфліктність, емоційність. В контексті дослідження явища емпатії у майбутніх педагогів, вважаємо доречним висловити думку щодо важливості балансу рівня емпатії між середнім та високим рівнем аби бути чуйним педагогом, колегою, але без шкоди для власного емоційного стану.

Висновки

Встановлено, що серед якостей, у яких проявляється особистісна готовність майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому просторі дослідники виділяють здатність до емпатійних проявів, емоційну стійкість, психологічну проникливість, саморегуляцію тощо.

Відтак глобальні категорії «емоційний інтелект» та «емпатія», що узагальнюють перераховані якості, визначено складовими особистісної готовності. Відповідно до цього, серед студентів педагогічних спеціальностей проведено дослідження за двома методиками. За результатами здійсненого дослідження виявлено, що за методикою «Діагностика «емоційного інтелекту» (Н. Хол) серед опитаних майбутніх педагогів переважають середній та низький рівні: від 37,0 % до 41,3 % опитаних за шкалами емоційна проінформованість, самомотивація та розпізнавання емоцій інших людей (середній рівень), 68,4 % за шкалою керування своїми емоціями – низький рівень; високий виявлено лише за однією з п'яти шкал – емпатія – 35,0 % респондентів. Окрім того, більш детально було досліджено явище емпатії (Методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії»), де також переважає середній рівень: від 65,7 % до 82,7 % опитаних за кожною шкалою та 72,8 % респондентів в цілому. Такі дані, з огляду на тематику наших наукових пошуків, вважаємо позитивними, але такими, що потребують вдосконалення, оскільки здійснення професійної діяльності в умовах інклюзивного освітнього простору передбачає взаємодію з чималою кількістю людей і, відповідно, вимагає високорозвинених здібностей до контролю, розпізнавання, а також усвідомлення власних емоцій та оточуючих.

У перспективах подальших досліджень вбачаємо більш детальне вивчення особистісної готовності майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому просторі, зокрема особистісних якостей, у яких вона проявляється, а також розробку програми тренінгових занять з формування особистісної готовності.

Література

1. Ворошук, О.Д. (2016). Підготовка соціальних педагогів до інклюзивного навчання дітей з особливими потребами у середовищі загальноосвітнього навчального закладу. *Збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна*, 27, 61–71. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2016_27_9
2. Клопота, Є.А. (2013). *Тренінг самопізнання та саморозвитку*. Запоріжжя: Запорізький національний університет.
3. Кулик, Н.А., & Гільова, Л.Л. (2018). Емоційний інтелект: аналіз сучасних західних досліджень. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, 39, 79–90. Режим доступу: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/156665/156056>
4. Мартинчук, О.В. (2019). Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Київ.
5. Ракітянська, Л.М. (2019). Емоційний інтелект як особистісний чинник професійного становлення майбутнього вчителя. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*, 1(157), 162–165. <https://doi.org/10.31812/123456789/3279>
6. Ярая, Т.А. (2014). Особистісна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ.
7. Ярошук, К.І. (2022). Професійно-етичні аспекти підготовки майбутнього педагога інклюзивного освітнього закладу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 87, 130–133. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.87.26>
8. Arias-Pastor, M., Van Vaerenbergh, S., Fernández-Solana, J., & González-Bernal, J.J. (2023). Secondary Education Teacher Training and Emotional Intelligence: Ingredients for Attention to Diversity in an Inclusive School for All. *Education Sciences*, 13(5), 1–17. <https://doi.org/10.3390/educsci13050519>

9. Rajendran, P., Athira, B., & Elavarasi, D. (2020). Teacher Competencies for Inclusive Education: Will Emotional Intelligence do Justice?. *Shanlax International Journal of Education*, 9(1), 169–182. <https://doi.org/10.34293/education.v9i1.3494>
10. Sanabrias-Moreno, D., Sánchez-Zafra, M. Zagalaz-Sánchez, M.L., & Cachón-Zagalaz, J. (2023). Emotional Intelligence, Quality of Life, and Concern for Gender Perspective in Future Teachers. *Sustainability*, 15(4), 3640. <https://doi.org/10.3390/su15043640>
11. Valente S. & Lourenço AA. (2022). Editorial: The importance of academic training in emotional intelligence for teachers. *Front. Educ.*, 7, 01–03. <https://doi.org/10.3389/educ.2022.992698>

References

1. Voroshchuk, O.D. (2016). Pidhotovka sotsialnykh pedahohiv do inkliuzyvnoho navchannia ditei z osoblyvymy potrebamy u seredovyshchi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Preparation of social teachers to inclusive education of children with the special necessities in the environment of general educational institutions]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Serii sotsialno-pedahohichna – Collection of Scientific papers Kamianets-Podilskiy National Ivan Ohiienko University. Socio-pedagogical series*, 27, 61–71. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znkp_sp_2016_27_9 [in Ukrainian].
2. Klopota, Ye.A. (2013). *Treninh samopiznannia ta samorozvytku [Self-knowledge and self-development training]*. Zaporizhzhia : Zaporizhzhia National University [in Ukrainian]
3. Kulyk, N.A., & Hiliova, L.L. (2018). Emotsiinyi intelekt: analiz suchasnykh zakhidnykh doslidzhen [Emotional Intelligence: An Analysis of Contemporary Western Research]. *Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohiiienka, Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – The Collection of research papers «Problems of Modern Psychology» of Kamianets-Podilskiy National Ivan Ohiienko University and G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 39, 79–90. Retrieved from <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/156665/156056> [in Ukrainian].
4. Martynchuk, O. V. (2019). Teoriia ta praktyka pidhotovky fakhivtsiv zi spetsialnoi osvity do profesiinoi diialnosti v inkliuzyvnomu osvitnomu seredovyshchi [Theory and practice of training specialists in special education for professional activities in an inclusive educational environment]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Rakityanska, L.M. (2019). Emotsiinyi intelekt yak osobystisnyi chynnyk profesiinoho stanovlennia maibutnoho vchytelia [Emotional Intelligence As A Personal Factor In The Prpfessional Formation Of The Future Teacher]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka. Serii: Pedahohichni nauky – Bulletin of the T.H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”. Series: Pedagogical Sciences*, 1(157), 162–165. <https://doi.org/10.31812/123456789/3279> [in Ukrainian].
6. Yaraia, T.A. (2014). Osobystisna hotovnist maibutnikh psykholohiv do profesiinoi diialnosti v umovakh inkliuzyvnoi osvity [Personal readiness of future psychologists for professional activity in conditions of inclusive education]. Extendedabstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
7. Yaroshchuk, K.I. (2022). Profesiino-etychni aspekty pidhotovky maibutnoho pedahoha inkliuzyvnoho osvitnoho zakladu [Professional and ethical aspects of preparing a future teacher of an inclusive educational institution]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific journal of M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 5 Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives*, 87, 130–133. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.87.26>
8. Arias-Pastor, M., Van Vaerenbergh, S., Fernández-Solana, J., & González-Bernal, J.J. (2023). Secondary Education Teacher Training and Emotional Intelligence: Ingredients for Attention to Diversity in an Inclusive School for All. *Education Sciences*, 13(5), 1–17. <https://doi.org/10.3390/educsci13050519>
9. Rajendran, P., Athira, B., & Elavarasi, D. (2020). Teacher Competencies for Inclusive Education: Will Emotional Intelligence do Justice?. *Shanlax International Journal of Education*, 9(1), 169–182. <https://doi.org/10.34293/education.v9i1.3494>
10. Sanabrias-Moreno, D., Sánchez-Zafra, M. Zagalaz-Sánchez, M.L., & Cachón-Zagalaz, J. (2023). Emotional Intelligence, Quality of Life, and Concern for Gender Perspective in Future Teachers. *Sustainability*, 15(4), 3640. <https://doi.org/10.3390/su15043640>

11. Valente S. & Lourenço AA. (2022). Editorial: The importance of academic training in emotional intelligence for teachers. *Front. Educ.*, 7, 01–03. <https://doi.org/10.3389/educ.2022.992698>

RESEARCH OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AND MULTICOMMUNICATIVE EMPATHY AS COMPONENTS OF FUTURE TEACHERS' PERSONAL READINESS TO WORK IN INCLUSIVE EDUCATIONAL SPACE

Olha Rotko

Postgraduate student of the Department of Psychology

Zaporizhzhia National University

66, Zhukovskoho Str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69600

olichka.rotko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4854-4739>

Yevhenii Klopota

Doctor of Psychological Sciences, Professor

of the Department of Psychology

Zaporizhzhia National University

66, Zhukovskoho Str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69600

klopota-ea@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-6060-0540>

Abstract

Objective. The article outlines the essence of personal readiness of future teachers to work in an inclusive educational space and ensure its quality. Emotional intelligence and empathy are defined by the components of personal readiness. The results of the study of emotional intelligence and multicommunicative empathy as components of personal readiness, in particular components of emotional intelligence, are analyzed: emotional awareness, management of one's emotions, self-motivation, empathy and recognition of other people's emotions, as well as the importance of its development for future pedagogical workers, in particular in the conditions of inclusive education. The importance of its development for future teachers in inclusive education is emphasized. The features of the manifestation of high, medium and low levels of partial emotional intelligence revealed in the participants under study are described. In addition, the manifestation of empathy as a scale of emotional intelligence is described in more detail on the basis of the analysis of the results of the diagnosis of the level of multicommunicative empathy according to the scales defined by the methodology: the manifestation of empathy towards parents, animals, elderly people, children, characters of works of art and towards strangers or unfamiliar people. The peculiarities of the manifestation of empathy according to the very high, high, medium, low and very low levels found in the respondents are described. **Research methods:** theoretical (analysis, systematization and generalization of research results); empirical (methods "Diagnostics of "emotional intelligence" (N. Hall) and "Diagnostics of the level of polycommunicative empathy"). The content of the methods, namely the components of the phenomenon studied, make it possible to assess the ability of future teachers to understand others, expressed in emotions, and manage the emotional sphere on the basis of decision-making. The study involved 365 students of pedagogical specialties ("Primary Education", "Secondary Education" and "Special Education") from 16 higher education institutions of Ukraine. **Conclusions.** According to the specified methods, the predominance of the average level was recorded, which, taking into account the subject of our scientific research, we consider a positive trend. Conclusions have been outlined and prospects for further scientific research have been formed. **Keywords:** future teacher, readiness to work in an inclusive educational space, personal readiness, emotional intelligence, components of emotional intelligence, empathy.

Подано 05.08.2023

Рекомендовано до друку 18.10.2023